

Suomen ja viron kieliopillinen vertailu – joitakin muistoja ja niiden herättämiä ajatuksia

Suomen ja viron kontrastiivinen tai kieliopillinen vertailu alkoi virallisesti vuonna 1982. Hankkeen alkuvaiheista on kertonut seikkaperäisesti alusta lähtien mukana ollut Hannu Remes *Lähivertailuissa* 25 vuonna 2015. Olin itsekin silloin alkuvuosina mukana, ja palaan muistoissani sitä edeltävään aikaan.

Minut oli nimitetty Tampereen yliopiston suomen kielen professoriksi 1976. Valma Yli-Vakkuri oli silloin siellä suomen kielen lehtorina. Ehdotin 1970–80-lukujen taitteessa hänelle, että aloittaisimme suomen ja viron kielten kontrastiivisen vertailun yhdessä kaikkien muiden Suomen yliopistojen suomen kielen laitosten ja Viron Kielen ja Kirjallisuuden Instituutin sekä Tarton yliopiston viron kielen ja suomalais-ugrialaisten kielten oppituolien kanssa.

Ajatus suomen ja viron kielten kontrastiivisesta vertailusta juontui osin siitä, että olin 1960–80-luvuilla paljon tekemisissä Kari ja Paula Sajavaaran kanssa. Kari Sajavaara oli kontrastiivisen tutkimuksen uranuurtaja Suomessa. Kontrastiivisia tutkimuksia tehtiin kuitenkin yleensä sellaisten kielten kesken, jotka eivät olleet kovinkaan läheisiä sukulaisia. Usein kohteina olivat jopa eri kielikuntiin kuuluvat kielet. Kari Sajavaara oli Jyväskylän yliopiston englannin kielen professori, ja hänen uraauurtava tutkimushankkeensa käsitteli suomen ja englannin kielten kontrastiivista vertailua. Paula Sajavaara oli puolestaan jo 1950-luvulta lähtien suuri Viron kielen ja kulttuurin ystävä. Hän ja Olli Nuutinen olivat ensimmäisiä estofiilejä suomen kielen opiskelijoiden keskuudessa sotien

jälkeen. He joutuivatkin aluksi pitämään yhteyttä Ruotsin pakolaisvirolaisten kanssa.

Suomen ja viron kielten vertailussa minua kiinnosti kuitenkin niiden läheinen kielihistoriallinen sukulaisuus ja samalla se, että ne silti olivat monessa suhteessa hyvin erilaisia. Olin jo Muoto-opin arkiston assistenttiaikoinani (1967–72) ja varsinkin väitöskirjaani tehdessäni miettinyt aika paljon suomen ja viron synkronisia eroja ja niiden kielihistoriallista taustaa, ennen muuta strukturaalisesta näkökulmasta. Väitöskirjani aiheena oli monikon genetiivin muodostus suomen murteissa.

Väitöskirja-aineistoa kerätessäni olin useita kertoja Tallinnassa Kielen ja Kirjallisuuden Instituutissa, varsinkin Murresektorissa. Silloin ystävystyin monien, nyt pääosin jo edesmenneiden tutkijoiden kanssa, ja useammin kuin kerran suuresti arvostamani Murreosaston johtaja Mari Must sanoi, että ”Heikki on nagu meie oma inimene”. Ystävystyin myös Sanakirjaosaston tutkijoiden ja sanakirjantekijöiden kanssa. Kävin ensimmäisen kerran Virossa nuorena opiskelijana professori Matti Kuusen johtamalla matkalla 1968, ja silloin Rudolf Karelson, Arno Pikamäe ja Feliks Vakk ehdottivat, että tulisimme seuraavana kesänä yhdessä vaimoni Marjatan kanssa Tallinnaan Satavuotislaulujuhille. Niin teimmekin, ja itse tapahtuma painui syvälle mieleeni. On vaikea uskoa, että siitä on jo puoli vuosisataa. Mielessäni soi yhä Lydia Koidulan sanoittama ja Gustav Ernesaksin säveltämä *Mu isamaa on minu arm*, jota niin laululavan täyttäneet kuorot kuin laulukentällä olleet kymmenet tai sadat tuhannet ihmiset lauloivat muun ohjelman jo päätyttyä yhä uudelleen ja uudelleen silmät kyynelissä, kunnes kovaäänisestä kuului käsky: ”Tornis tuli kustutada!”, ja laululavan eteen marssi sotilasosasto aseet tanassa.

Akateemikko Paul Ariste toi erään kerran Paul Alvren väitöskirjan Tartosta minulle Kielen ja Kirjallisuuden Instituutin Murreosastoon nähtäväksi. Alvren väitöskirja käsitteli nominien monikkotaivutusta suomen murteissa, ja monikon genetiivillä on siinä keskeinen sija. Koska siihen aikaan Virossa ei ollut kopiokoneita käytettävissä, kirjoitin koko yli 1000-sivuisen väitöskirjan sanasta sanaan käsin puhtaaksi itselleni.

Silloin minulla oli neljän viikon mittainen Suomalais-neuvostoliittolaisen tieteellis-teknillisen yhteistoimintakomitean apuraha Tallinnassa tehtävää tutkimustyötä varten. Siitä huomattava osa meni Alvren väitöskirjan kopiointiin.

Omassa väitöskirjassani en kuitenkaan lopulta viitannut Alvren väitöskirjaan, sillä olin monessa kohdin eri mieltä hänen kanssaan. Hän oli 1940-luvulla opiskellut Suomessa, ja hänen ohjaajanaan ja oppi-isänään oli ollut Helsingin yliopiston itämerensuomalaisten kielten professori Lauri Kettunen. Se näkyi myös hänen väitöskirjassaan. Kettunen oli aikanaan suomen murteiden johtavia tutkijoita, ja hänen merkittävin aikaansaannoksensa suomalaisen dialektologian alalla on laaja *Suomen murrekartasto*. Akateemikko Paul Ariste sanoikin minulle useamman kerran 1970-luvulla, että kaikista suomen murteiden tutkijoista hän arvosti eniten Lauri Kettusta.

Tähän arvioon on helppo yhtyä. Kettunen ei säästellyt vaivojaan suomen murteiden ja itämerensuomalaisten kielten tallentajana ja tutkijana. Olin kuitenkin eri mieltä hänen mekanistisesta tavastaan tulkita eri tahoilla tavattavat samat murrepiirteet tai kielenilmiöt aina paikasta A paikkaan B kulkeutuneiksi. Paul Alvre oli siinä mielessä Lauri Kettusen puhdasverinen oppilas, että hänkin selitti eri puolilla suomen murteita esiintyvät samantyyppiset monikon genetiivimuodot (kuten muutkin samankaltaisuudet) samaa alkuperää oleviksi. Häneltä, kuten aiemmin Kettuseltakin, puuttui kokonaan kyky nähdä, että samankaltaiset muototyypit tai muut kielelliset ilmiöt saattoivat olla myös rinnakkaiskehityksen tuloksia. Usein tämä oli ainoa vaihtoehto jo aivan kronologisistakin syistä. Kun kirjoitin Alvren väitöskirjasta omassa väitöskirjakäsikirjoituksessani kriittiseen sävyyn, työni ohjaaja, professori Terho Itkonen, kehotti poistamaan kyseiset jaksot, koska Alvren kohdistunut kritiikki olisi hänen mukaansa saattanut haitata parhaillaan vireillä ollutta hanketta, jonka tavoitteena oli saada viljandilaisessa koulussa toimineelle Alvrelle suomalais-ugrilaisen kielten professuuri Tarton yliopistoon. Väitöskirjani ilmestyi painosta ja tarkastettiin joulukuussa 1974. Myöhemmin Paul Ariste piti tätä varoitoimenpidettä ylireagointina. Minulle

ei koskaan selvinnyt, miksi Terho Itkonen puolestaan piti parempana, etten lopulta noteerannut Alvren teosta laisinkaan.

Tämä seikka vain sivupolkuna, mutta se kertoo siitä, milloin kiinnostukseni suomen ja viron morfologiseen vertailuun syntyi. Konkreettisesti se tapahtui Kielen ja Kirjallisuuden Instituutin Murresektorissa istuessani siellä 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa.

Hankkeen toinen motiivi liittyi siihen, että 1970- ja 80-luvuilla suomalaisten tutkijoiden oli helppoa matkustaa Viroon, varsinkin Tallinnaan Kielen ja Kirjallisuuden Instituuttiin. Tarttoon ei kuitenkaan päässyt kuin päiväselään, ja sen vuoksi tarttolaiset tutkijat tulivat usein Tallinnaan tapaamaan suomalaisia kollegojaan. Virolaisten tutkijoiden oli sitä vastoin paljon vaikeampi saada matkustuslupaa Suomeen. Toivoimme, että suomalais-virolainen kontrastiivinen tutkimushanke olisi hyvä syy siihen, että entistä useampi virolainen kollega pääsisi käymään Suomessa. Sen vuoksi jo alusta lähtien pyrittiin siihen, että hankkeessa olisi useampia tutkijapareja ja pieniä ryhmiä, joiden jäsenet olisivat kummastakin maasta ja joiden oli tarpeen pitää jatkuvasti yhteyttä toisiinsa.

Palaan jälleen hankkeen alkuvaiheisiin. Valma Yli-Vakkuri innostui kovasti ehdotuksestani, ja kävimme ensin hänen kanssaan Virossa puhumassa suunnitelmastamme, niin Tallinnassa kuin Tartossakin. Kun saimme matkallamme sieltä vihreää valoa, järjestimme yhteisen suunnittelutapaamisen Tvärminnessä. Hanke lähti hyvin liikkeelle, ja saimme siihen aluksi tukea Suomen Akatemialtakin yhteisten seminaarien järjestämiseksi. Vaikka en itse siihen enää muutaman vuoden päästä aktiivisesti osallistunutkaan, monet suomalaiset ja virolaiset kollegamme ovat olleet siinä aktiivisesti mukana 2010-luvulle asti. *Lähivertailuja* 30 on upea osoitus siitä, että hanke on yhä elossa, ja sillä on suuri merkitys edelleen kaikkien itämerensuomalaisten kielten tutkimukselle.

Suomessa varsinkin Hannu Remes on ollut hankkeen sielu, ja hän on puhunut siitä edelleen monta kertaa. Olin vuonna 2009 hänen vasta-väittäjänään Oulun yliopistossa. Hänen väitöskirjansa – *Muodot kontrastissa: Suomen ja viron vertailevaa taivutusmorfologiaa* – palautti jälleen mieleeni suomen ja viron morfologisen vertailun, tällä kertaa varsinkin

kielitypologisesta näkökulmasta. Tämä näkökulmahan on ollut näkyvästi esillä vuosien ajan suomen ja viron kontrastiivisessa vertailussa. Siitä on *Lähivertailuissa* 25 kirjoittanut tarkemmin Mati Erelt vuonna 2015.

Puhuimme Hannu Remeksen kanssa tästä aiheesta yhdessä tavatessamme viimeksi kevättalvella 2018. Silloin Hannu ehdotti, että yrittäisimme – kaikki suomen ja viron kielten vertailussa mukana olleet – järjestää vielä kerran yhteisen tapaamisen ja ehkä siinä suunnitella jonkinlaista pienimuotoista historiikkaa, missä kerrottaisiin hankkeen vaiheista, osanottajista ja tuloksista.

Samalla otin hänen kanssaan taas puheeksi vanhan lempiaiheeni viron kielen ja suomen lounaismurteiden kontrastiivisesta vertailusta. Tämä aihe oli puheena jo hankkeen ensimmäisissä suunnittelutapaamisissa. Silloin kaavailimme Hannun kanssa varsinkin suomen lounaismurteiden, viron länsimurteiden ja viron koillismurteiden vertailua.

Palaan jälleen väitöskirja-aineistoni keruuseen. Kiinnostukseni suomen lounaismurteita kohtaan heräsi silloin. Suomen morfologian tutkijalle ne ovat aarreaitta. Syynä on se, niin kuin olen eri yhteyksissä kirjoittanut, että suomen lounaismurteissa on tapahtunut useita sellaisia äänne muutoksia, jotka olisivat toteutuessaan johtaneet useiden sijamuotojen synkretismiin, jollei murteessa olisi tapahtunut syvälle käyneitä korjausliikkeitä.

Esimerkiksi *kala*-sanon paradigmassa yhteen lankeaminen olisi uhannut seuraavia sijoja: yks. nom. *kala* : yks. gen. *kala* (koska loppu-*n* on määrähdoin kadonnut) : yks. part. *kala* (koska toisen tavun pitkät vokaalit ovat lyhentyneet) : yks. ill. *kala* (edellisistä syistä) : mon. nom. *kala* (koska sananloppuinen *t* on määrähdoin kadonnut) : mon. gen. *kala* (koska siinä olisi tapahtunut kehitys *kalain* > *kalaan* > > *kala*). Tästä tarkemmin lounaismurteita käsittelevässä artikkelissani *Lounaismurteiden asema suomen murteiden ryhmityksessä* (SKS:n toimituksia 1078, 2006: 249–268).

Lounaismurteissa strategisena ratkaisuna on ollut se, että monissa sijoissa on synkretismin estämiseksi yleistetty muissa asemissa säilynyt

tunnusallomorfi. Erityisen kiintoisaa on sekin, että lounaismurteiden itä- ja pohjoisryhmässä on päädytty periaatteessa samasta syystä tapahtuneen prosessin tuloksena siihen, että niissä tapauksissa, joissa sijasyntetismi olisi ollut uhkaamassa, selvyuden vuoksi yleistetty allomorfi on erilainen (peräisin eri paradigmatyypeistä). Esimerkiksi illatiivissa on itäryhmässä yleistetty *sse(n)*, kun taas pohjoisryhmässä on yleistetty *hV(n)*. Myös mon. genetiivissä on kummassakin alaryhmässä tapahtunut erilaisia yleistyksiä.

Mielenkiintoinen kysymys olisi pohtia, miksi lounaismurteissa on eri alueilla yleistetty erilainen allomorfi estämään uhkaavaa sijasyntetismiä. Lisäksi vielä ryhmien sisälläkin on eroja, varsinkin pohjoisryhmässä, missä joutuu menemään muutamien pitäjien kokoisille alueille. Tämä seikka on ollut mielessäni monta kymmentä vuotta, mutta en ole koskaan ehtinyt syventyä siihen tarkemmin. Onko suomen lounaismurteissa itä- ja pohjoisryhmissä sellaisia lähtökohtaeroja, jotka selittäisivät erilaiset yleistykset, vai onko lopulta kyse vain sattumasta? – Ehkä joskus vielä palaan tähän kysymykseen.

Kaikkiaan suomen lounaismurteissa on tapahtunut suuri ja syvälle käynyt strukturaalinen mullistus, jollaista ei muualla suomen murteissa ole tapahtunut. Muissakin murteissa on toki tapahtunut eri sijoissa erilaisia allomorfien yleistyksiä, mutta niissä ei ole kyse koko murteen systeemiä koskeneesta uudelleen strukturoitumisesta. – Usein sijamuotokohtaisten muutosten tavoitteena on ollut allomorfien määrän vähentäminen, mutta suomen lounaismurteissa motiivi on ollut toinen.

Tämä oli lähtökohtana, kun ryhdyin jo 1970-luvun alkupuolella miettimään sitä, mitä virossa on tapahtunut. Virossahan ovat toteutuneet samat äänne muutokset kuin lounaismurteissa, vaikka kyse on ollut kummallakin taholla tapahtuneista rinnakkaiskehityksistä, virossa saksan, lounaismurteissa ruotsin vaikutuksesta. Voisi olettaa, että myös virossa olisi tapahtunut vastaavanlainen laaja-alainen strukturaalinen muutos kuin suomen lounaismurteissa, mutta näin ei ole tapahtunut. Viro tai viron murteet ovat valinneet toisenlaisen strategian: kieleen on kehittynyt kokonaan erilainen foneettis-fonologinen järjestelmä, useita

kestoasteita, ja suuri osa uhkaavasta sijasynekretismistä on torjuttu sen avulla. Virossa ei toisin sanoen ole ollut samanlaista tarvetta laaja-alaisille morfologisille yleistyksille.

Länsi-Viron murteet olisivat Hannun kanssa suunnittelemassamme suomen ja viron morfologisessa vertailussa edustaneet tätä yleisviro-laista systeemiä.

Koillis-Viron murteet poikkeavat kuitenkin muista viron murteista siinä, ettei niissä – esimerkiksi Kuusalun ja, jos muistan oikein, osin myös Vaivaran murteessa – ole kuin kaksi kestoastetta, samaan tapaan kuin suomessa. Nämä murteet olisivat olleet suuri kysymysmerkki ja kiintoisa vertauskohta suomen lounaismurteille: onko niissä – toisin kuin muissa viron murteissa – tapahtunut samanlaisia morfologisia yleistyksiä kuin suomen lounaismurteissa?

Tämä oli se asetelma, joka oli minulla mielessäni silloin, kun suomen ja viron kontrastiivista vertailua suunniteltiin, ja aikomukseni oli kirjoittaa tästä aiheesta, joko yksin tai, niin kuin hanketta suunniteltaessa ajateltiin, yhdessä Hannu Remeksen sekä yhden tai useamman virolaisen kollegan kanssa.

Äsken jo viittasin siihen, että Hannu Remes väitteli kymmenkunta vuotta sitten Oulussa ja että olin hänen vastaväittäjänään ja että siinä yhteydessä kiinnostuin taas suomen ja viron vertailusta, tällä kertaa kuitenkin typologisesta näkökulmasta. Hannun väitöskirjaan syventyminen herätti niin vanhoja kuin uusiakin kysymyksiä, ja perehdyin jonkin verran kielten typologiseen tutkimukseen yleisemminkin. Jonkin aikaa mielessäni oli kirjoittaa suomen ja viron typologisista suhteista jotakin konkreettista, mutta niin kuin monille hyvälle ajatuksille käy, niillekään ei lopulta löytynyt aikaa.

Viime kerralla Hannun kanssa tavatessamme vuosi sitten mieleeni nousi ajatus siitä, että jos Hannun ja Valman ja teidän, virolaisten kollegoidemme, kanssa saisimme vielä vanhan kontrastiivisen porukan kerran kokoon, voisimme tehdä jonkinlaisen aloitteen suomen ja viron typologisen vertailun jatkamiseksi edelleen myös nuorempien tutkijoiden hankkeena. Sitähän on toki 1990-luvulta lähtien tehty paljonkin,

kuten jo oli puheena, mutta siihen liittyy edelleen monia mielenkiintoisia kysymyksiä, joista yksi – ehkä monen suomalaisen ja virolaisen ei-kielentutkijan kannalta kiinnostavin – on, kumpi näistä kahdesta kielestä on objektiivisesti perustellen vaikeampi.

Muistan, että aikanaan, 1960–70-luvuilla yleistä kielitiedettä opiskellessani, tätä kysymystä ei pidetty mielekkäänä, mutta lukiessani uudempia typologisia tutkimuksia, huomasin, että kysymys on nykyisin “järkevä”. Jokseenkin varmasti vastaus myös olisi se, että viro on huomattavasti vaikeampi kieli kuin suomi. Mutta sen selvittämisessä saataisi riittää meille kaikille vielä haasteita. Ja ehkäpä oheinen oletukseni johtuu vain siitä, että olen itse suomalainen? Mitä tähän kysymykseeni vastaatte te, arvoisat virolaiset kollegat ja tutkijatoverit?

Heikki Paunonen